

РОЗДІЛ 11 ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-6/63>

НОРМАТИВНЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВА НА ВІРТУАЛЬНЕ ЖИТТЯ: ДИСКУСІЇ ТА ПРОБЛЕМИ

LEGISLATIVE RECOGNITION OF THE RIGHT TO VIRTUAL LIFE: DISCUSSIONS AND PROBLEMS

Пачколіна В.А., студентка III курсу 7 факультету

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню релевантності права на віртуальне життя у складі четвертого покоління прав людини. Тема є актуальною, з огляду на динамічний розвиток соціальних мереж та інформаційного середовища, вплив глобалізаційних процесів на соціум та повсякденну затребуваність. Основна увага при цьому спрямована на розмежування реального й віртуального життя у правовому вимірі.

Саме поняття «право на віртуальне життя» є нерозробленим у науковому середовищі, на відміну від інших прав у системі четвертого покоління прав людини. Більшість із них є достатньо відомими в сучасному суспільстві: право на доступ до Інтернету, на клонування, на штучне запліднення тощо.

Визначити роль і місце права на віртуальне життя необхідно для того, щоб забезпечити автономність дій та вибір правомірної поведінки людини в мережі Інтернет. У статті здійснено аналіз характерних особливостей права на віртуальне життя, обґрунтування його місця та значущості в системі четвертого покоління прав людини, розгляд основних відмінностей права на віртуальне життя від права людини на життя.

Права людини набувають широкого обговорення у зв'язку з їх важливістю та актуальністю для кожної конкретної особи й суспільства загалом. Особистісні права четвертого покоління здебільшого не мають законодавчого закріплення, а отже, охорони та відповідальності в цій сфері. Переходячи від релігійної та моральної сфер суспільного життя до правової, інформаційні права людини четвертого покоління мають отримати юридичний інструментарій щодо їх здійснення і захисту. Віртуальне життя, яке так тісно співіснує з реальним у XXI столітті, вимагає формулювання поняття та його складників. Його закріплення в наукових доктринах та юридичних актах буде означати визнання державою та/або міжнародним співтовариством свободи особистості у сфері відносин у віртуальному житті та можливості юридичного захисту. Усвідомлення і прийняття важливості права на віртуальне життя буде сприяти стабільності індивідуального самовизначення і самореалізації особистості в Інтернеті, регулюванню онлайн-діяльності та можливості застосування законодавчого впливу.

Ключові слова: право на віртуальне життя, права четвертого покоління, інформаційні права, Інтернет-права, віртуальна реальність.

The article analyses the relevance of the right to virtual life in the fourth generation of human rights. The topic is on the front burner because of the dynamic development of social networks and information environment, the impact of globalization processes to the society and daily demand. The main focus is on the distinction between real and virtual life in the legal dimension.

The concept of "the right to virtual life" is undeveloped in the scientific community, unlike other rights in the fourth generation of human rights. Most of them are well known in modern society: the right to access the Internet, cloning, artificial insemination, and so on.

It is also necessary to determine the role and place of the right to virtual life in order to ensure the autonomy of actions and the choice of lawful human behavior on the Internet. The article analyzes the characteristics of the right to virtual life, substantiates its place and significance in the system of the fourth generation of human rights, considers the main differences between the right to virtual life and the human right to life.

Human rights are widely discussed because of their importance and relevance to each individual and society as a whole. Fourth-generation personal rights, for the most part, are not enshrined in law and, consequently, protection and responsibility in this area. Moving from the religious and moral spheres of public life to the legal, information rights of the fourth generation should receive legal tools for their implementation and protection. Virtual life, which coexists so closely with the real in the XXI century, requires the formulation of the concept and its components. Its enshrinement in scientific doctrines and legal acts will mean the recognition by the state and / or the international community of individual freedom in the field of relations in virtual life and the possibility of legal protection. Awareness and acceptance of the importance of the right to virtual life will contribute to the stability of individual self-determination and self-realization of the individual on the Internet, the regulation of online activities and the possibility of applying legislative influence.

Key words: right to virtual life, fourth generation rights, information rights, Internet rights, virtual reality.

Кожен крок, клік, транзакція, що здійснюється людиною, фіксуються цифровим середовищем як певний слід, який ми залишаємо. Суспільні відносини в цій сфері регламентуються нормами бізнесу, прив'язаними до програмного забезпечення, діяльності алгоритмів, функціонування баз даних тощо. Нині людина живе в просторі інформаційних технологій, інтернет-користування, змін стилів, ритмів і якості життя залежно від наявності інформаційних та цифрових технологій. Свідченнями існування віртуального життя людини є записи в поштових сервісах, що зберігають дані про передані документи, статуси в комп'ютерних іграх, акаунти в онлайн-бібліотеках та соціальних мережах, де містяться відомості про улюблене кіно, серіали, фотографії та книги та інше. Інтенсивний розвиток науки, стрімкий технологічний прогрес –

це одні з основних характеристик сучасного суспільства, які не можуть не позначитися на етико-правових основах життя останнього. В історичній ретроспективі кожен етап розвитку соціуму об'єктивно супроводжувався формуванням і подальшим державним закріпленням певного «покоління прав». Визнання права на віртуальне життя може виступити також поясненням того, яким чином правила цифрового світу співвідносяться з чинними юридичними системами, звичаями і нормами, що регулюють ритуали смерті та оплакування. У наші дні проводиться багато досліджень віртуальної реальності, в яких прослідковуються тенденції до нескінченності, тому що технології дуже швидко змінюються і жодна конкретна стаття, цифровий проект або розробка великого співтовариства вечних не будуть остаточними. Для людини це означає, що

дослідження віртуального життя – це аналіз не тільки технологій, але й мінливого досвіду людства у сфері цифрового простору.

Право на віртуальне життя за своєю сутністю, звичайно, перетинається із глибинно дослідженим правом на життя як таким, адже початок і кінець існування акаунтів в Інтернеті схожі із фізичною життєдіяльністю. Проте є принципові відмінності. Право на життя закріплено як у міжнародних правових актах (Конвенція про захист прав та основоположних свобод (ст. 2), Загальна декларація прав людини (ст. 3), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (ст. 6)), так і в національних джерелах права (Конституція України (ст. 27), Цивільний кодекс України (ст. 281) тощо). Поки що віртуальність не регламентується спеціальними законами та іншими нормативно-правовими актами, проте з огляду на сучасні реалії законодавцю треба замислитися над тим, що розробити відповідні документи.

На мою думку, визнання права на віртуальне життя може спричинити модернізацію законодавства загалом: починаючи від галузей права з домінуючим імперативним методом регулювання, закінчуючи цивільною, трудовою, сімейною галузями. Багато державних діячів вже нині мають сторінки в соціальних мережах, за допомогою яких вони не тільки діляться своїми думками, досвідом та мотиваційними промовами щодо певних питань, але й підтримують зв'язки із громадськістю. Ці явища набирають обертів, тому що посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування усвідомлюють масовість залучення людей у соціальні мережі та Інтернет. Головною перевагою донесення інформації до читачів у віртуальному просторі перед традиційними ЗМІ є швидкість та доступність для багатьох. З огляду на сучасне прагнення держави до проведення цифрової трансформації (цифровізації) регіонів України з метою забезпечення кожному громадянину рівного доступу до послуг, інформації та знань, що надаються на основі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у віртуальній реальності.

У наукових дослідженнях і нормативних актах, пов'язаних із правами четвертого покоління, до останніх входять право на мир, на ядерну безпеку, космос, екологічні, інформаційні права, право на смерть (включаючи евтаназію), права людини щодо її органів і тканин, право на зміну статі, на одностатеві шлюби тощо [1, с. 214]. Цей перелік не є вичерпним. Наукові дослідження в галузі техніки і технологій, медицини, генетики, біології та хімії якісно змінюють та доповнюють перелік прав людини. Право на віртуальне життя належить до групи інформаційних прав людини четвертого покоління. В епоху постіндустріального, інформаційного суспільства можна спостерігати цікавий процес: люди живуть звичайним життям – у власному тілі, з думками та міркуваннями, повсякденними активними діями тощо, але при цьому одночасно виступають суб'єктами в соціальних мережах та віртуальній реальності. Це окремий простір, в якому реалізуються суспільні відносини. Можливості, які відкрилися із розвитком техніки і технологій, дають змогу людині створити персональний спосіб життя. У зв'язку з цим перспектива закріплення права на віртуальне життя – це нова ланка розвитку інституту прав людини загалом. Цифрове середовище – це те утворення, яке дає змогу особистостям виглядати та поводитися інакшим, незвичним способом, набувати множинні ідентичності, налаштовувати систему балансу між професійним та індивідуальними аспектами життя [2, с. 14]. Інтернет можна розглядати як особливе середовище існування людства, суспільства та держави. Крім того, є процеси та явища, в яких людина може взяти участь тільки за допомогою цієї мережі: онлайн-правочини, віртуальне спілкування, створення вебсайтів, ведення блогу в мережі та поширення

інформації «в один клік». Варто згадати про гаджети, які здатні відстежувати серцебиття, тиск, кількість кілометрів та сходів, які людина долає протягом дня, про алгоритми Інтернету, які слідкують за нашими вподобаннями, смаками та бажаннями. Це все впливає на життя людей та комунікацію. Як глобальне явище соціальні мережі включені у повсякденність людей порівняно недовго, приблизно десять років. За даними Державного комітету з телебачення, радіомовлення та поштового зв'язку Великої Британії, за 2015 рік доросла особа витратила 8 годин 21 хвилину на сон та 8 годин 41 хвилину на віртуальні засоби комунікації та медіа.

Звичайно, не можна говорити про віртуальне життя як про щось абстрактне. Люди під'єднуються до мережі Інтернет, виконуючи певні дії в реальності за допомогою матеріальних речей – гаджетів, зору та пальців на руках, а також невидимих оком: зв'язку, системи об'єднаних комп'ютерних мереж для зберігання, обробки і передачі інформації тощо. Також є акаунти, які, власне, і визначають місце людини у віртуальному житті загалом та зокрема в кожному електронному каналі масової комунікації – соціальних мережах, форумах, блогах. Право на віртуальне життя зробить акаунти більш стабільними та унормованими. У загальній Інтернет-системі ідентифікація людини як користувача акаунтом проходить за допомогою прив'язки до електронної пошти та/або номера телефона. Обліковий запис може містити також додаткові анкетні дані про користувача – ім'я, прізвище, по батькові, псевдонім, стать, національність, віросповідання, групу крові, резус-фактор, вік, дату народження, домашню та робочу адресу та інші відомості, які встановлюються творцями і (або) адміністраторами системи. Акаунт може також містити одну або кілька фотографій як аватар користувача. Усі ці визначення не є новими для нас у 2020 році, проте вони є яскравими доказами існування віртуального життя.

Для того, аби всебічно проаналізувати феномен віртуального життя, логічно використати протилежне йому поняття – віртуальну смерть. Якщо говорити про феномен цифрових останків, на які перетворюються цифрові активи, то можна провести аналогію зі смертю людини в реальному житті з його паперовими листами й фотографіями в доцифрову епоху – виявиться приблизно те саме. Коли людина вмирає, вона опиняється в ситуації фізичної відсутності в мережі, тоді як формальні сліди і активи ще присутні. Отже, цифрову смерть, по-перше, можна розглядати як ситуацію фізичного вмирання при збереженні соціальної активності. Коли людина вмирає і залишає акаунт, вона залишає дані, але не себе. По-друге, є величезна кількість різних способів ігрового, ілюзорного продовження життя, коли людина як така залишається активним учасником комунікації, хоча формально діє не вона, а цифровий двійник або цифрова версія на кшталт чат-ботів або меморіальних акаунтів у соціальних мережах. Ідея продовження соціального життя в умовах фізичного вмирання є, проте в нормативних документах це не закріплено [3]. Звичайно, право не є універсальним регулятором людської поведінки, а тому його вплив на суспільні відносини має межі. Сферу правового регулювання становлять соціальні відносини, а не природні процеси, що являють собою сукупність конкретних, типових і повторюваних дій людини. До того ж вона охоплює важливі відносини у суспільстві, що стосуються інтересів великих соціальних груп. Це ті соціальні явища, що об'єктивно допускають формальне юридичне впорядкування, а отже, право людини на віртуальне життя має бути визнане та закріплене як право людини четвертого покоління. Якщо звернутися до практики розгляду питання виділення віртуального простору українськими науковцями, зокрема, Д.В. Грибановим, то можна зробити висновок, що цю сферу можна виокремити як

самостійний об'єкт правового регулювання. До речі, вчений Д. Мент висловив ідею про введення універсальної юрисдикції в кіберпросторі за аналогією зі статусами Антарктиди та космічного простору. Якщо говорити про право людини на віртуальне життя (життя в кіберпросторі), то варто зазначити, що особа зможе в такому разі виступати суб'єктом суспільних відносин, які відбуваються у віртуальній сфері. Взяти, наприклад, проблему соціального схвалення в соцмережах, яке загалом існує у вигляді лайків та коментарів. Комунікація зазнає трансформації у зв'язку з тим, що вона стає віртуальною, але при цьому не варто забувати про ідентифікаційні підстави користувачів, правову складову частину існування соціальних мереж, а також те, що соціальні мережі стають інформаційними агрегаторами для вирішення глобальних проблем. Також цікавим моментом є те, що взаємодія між суб'єктами віртуальної реальності відбувається за посередництвом техніки та технологій, що є додатковою підставою захищати право на віртуальне життя до четвертого покоління прав людини. Спосіб функціонування відносин у вебпросторі структурує й обмежує дії, які є можливими в масовій комунікації [4]. Звичайно, не треба забувати про те, що у віртуальному житті також є таке явище, як нерівність. Якщо раніше про неї можна було говорити в контексті того, що не всі люди володіють доступом до інтернет-технологій або до цифрових технологій, то нині йдеться, перш за все, про те, що різні люди по-різному користуються гаджетами, онлайн-простором, по-різному сприймають віртуальне. Правове визнання права людини на віртуальне життя дасть змогу, з одного боку, мінімізувати «ефекти» нерівності, тому що це може стати поштовхом для встановлення коректних норм комунікації, а з іншого боку, зробити для будь-якої людини кіберсередовище більш зрозумілим та доступним.

Завжди варто пам'ятати про те, що акаунти – це бінарний код. Людина у плоті не еквівалентна акаунтам, які створює, адже, по-перше, в неї є десятки облікових записів, кожен з яких містить лише частину ідентичності, по-друге, навіть склавши акаунти разом, неможливо буде

отримати єдину сутність, яка буде абсолютно точно відображати особистість. Акаунти мають тенденцію морально застарівати: протягом життя людина створює сторінки в різних частинах мережі Інтернет, проте з плином часу ті відомості, які були актуальними раніше, стають непотрібними та хибними. Так можна спостерігати дорослішання людини у віртуальному житті, яке, таким чином, створюється самою людиною як середовище для спілкування та комфортного самопозцінювання [5, с. 1006]. Отже, зовсім не варто зводити акаунти тільки до сукупності даних; за кожним із них стоїть реальна людина. До речі, регламентація права людини на віртуальне життя дасть змогу запобігти появі фейкових – несправжніх акаунтів та підтримати процес діджиталізації суспільного життя, який щодня набирає обертів.

Осмислення правового закріплення права на віртуальне життя пов'язане із цілим комплексом морально-етичних і духовних проблем, тому що таке життя розглядається як вторинне, проміжне буття людини паралельно з реальним існуванням. Звичайно, терміни «віртуальний простір», «Інтернет-середовище», «віртуальна реальність» порівняно давно функціонують у мовленні, проте визнання у правовому полі нині знайшли лише деякі аспекти суспільних відносин, на кшталт онлайн-правочинів, послуг в Інтернеті та торгових мереж.

Нині в межах цивілізованого суспільства життя розглядається як абсолютна соціальна цінність вищого пріоритету, яка має гарантуватися та охоронятися правом. Право людини на віртуальне життя, відповідно, повинно мати такий самий або, принаймні, схожий статус з огляду на його зміст. Згідно з цією посилкою право на таке життя має розглядатися як особливе суб'єктивне право, узгоджене із загальною логікою дослідження будь-якого права людини, тому що воно є конкретним проявом загального явища. З вищевикладеного випливає, що право на віртуальне життя має складну структуру і зміст, детерміновані його сутністю, що вказує на всі підстави для визнання важливості його ролі в системі четвертого покоління прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барабаш О.О. Четверте покоління прав людини: загальнотеоретична характеристика. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. Вип. 837. С. 213–217.
2. Талапіна Е.В. Право і цифровізація: нові виклики та перспективи. *Журнал російського права*. 2018. Вип. 2. С. 5–17.
3. Digital Death Studies: смерть та цифровий простір. *Постнаука* : вебсайт. URL: <https://postnauka.ru/faq/86650> (дата звернення: 03.08.2020).
4. Баранов О. Віртуальність і правове регулювання. *Публічне право*. 2017. Вип. 1(25). С. 210–218.
5. Шахмартова О.М., Болтага Е.Ю. Психологічні аспекти спілкування в соціальних мережах віртуальної реальності. *Вісник Пензенського державного педагогічного університету ім. В.Г. Бєлінського*. 2011. Вип. 24. С. 1002–1008.